

**STRUCTURI FUNDAMENTALE CU PRONUME REFLEXIV
LA CAZUL DATIV ÎN LIMBA ROMÂNĂ**

ELENA CONSTANTINOVICI

Doctor habilitat în filologie, profesor universitar

E-mail: elcon23@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0007-9663>

Institutul de Filologie Romană „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” (Chișinău)

Fundamental Structures with Reflexive Pronoun in Dative in Romanian

Abstract

This article focuses on the problem of the functioning of the reflexive pronoun in dative modifying the verb. Based on a substantial corpus, the article refers to the delimitation of its functions, values and nuances, as well as the various fundamental structures in which it appears. Three constructions with their afferent structures are described, from which it appears that the reflexive dative works in two ways: 1) the subcategorization of the verb, receiving the thematic role of recipient or beneficiary and syntactic function of indirect object and 2) the double subordination - to the verb and to a noun in the structure. That is, it does not occupy a position of subcategorization of the verb, but acquires a possessive meaning from this noun and fulfills the function of possessive object, a function without a thematic role.

Keywords: reflexive pronoun, clitic, dative, actant, the thematic role, reciprocal value, possessive value, syntactic construction.

Rezumat

Prezentul articol se axează pe problema funcționării pronumelui reflexiv în dativ pe lângă verb. Bazat pe un substanțial corpus, articolul se referă la delimitarea funcțiilor, a valorilor și a nuanțelor pronumelui reflexiv în dativ, precum și a diverselor structuri fundamentale în care apare. Sunt descrise trei construcții cu structurile lor aferente, din care reiese că dativul reflexiv funcționează în două ipostaze: 1) cea de subcategorizare a verbului, ca actant, primind rol tematic de destinatar sau de beneficiar și funcție sintactică de complement indirect și 2) cea de dublă subordonare – față de verb și față de un nominal din structura respectivă. În această ipostază, nu ocupă o poziție de subcategorizare a verbului, ci dobândește o semnificație de posesiv de la acest nominal și îndeplinește funcția de complement posesiv, funcție fără rol tematic.

Cuvinte-cheie: pronume reflexiv, clitic, dativ, actant, rol tematic, valoare reciprocă, valoare posesivă, construcție sintactică.

Conform definiției, pronumele reflexiv „evocă (= reprezintă) în discurs participanții la actul de comunicare și simultan reflectă identitatea referențială dintre doi actanți implicați în actul predicăției.” (GALR, I, 2005, p. 222). Pronumele reflexiv este eterogen din punct de vedere morfologic, sintactic și funcțional. Morfologic, pronumele reflexiv se caracterizează printr-o paradigmă defectivă, având forme doar pentru 2 cazuri – dativ și acuzativ: „a) Dativul se folosește atunci când subiectul și obiectul indirect este una și aceeași persoană. În acest caz acțiunea verbului predicat se înfăptuiește în favoarea subiectului: *Omul harnic își face iarna car și vara sanie*; b) Acuzativul se folosește atunci când subiectul și obiectul direct este una și aceeași persoană, ceea ce înseamnă că acțiunea verbului-predicat se răsfrânge asupra subiectului însuși: *Adesea cel care ajută pe altul se ajută pe sine*.” (Bărbuță, Constantinovici, 2019, p. 83). Are două serii de forme: accentuate și neaccentuate (clitice). Nu marchează distincția de gen și de număr. Are forme doar pentru persoana a 3-a. La pers. întâi și a 2-a se folosesc formele pronumelui personal care capătă valoare reflexivă atunci când marchează identitatea subiectului cu obiectul indirect sau direct. Sintactic, pronumele reflexiv „participă la relațiile de actanță ale verbului (...) sau se asociază, prin intermediul verbului, unuia dintre complementele acestuia.” (GALR, II, 2005, p. 145). Cu alte cuvinte, pronumele reflexiv se manifestă, din punct de vedere sintactic, în relație cu verbul și cu complementele acestuia, ocupând una din pozițiile de subcategorizare a verbului. Funcțional, reflexivul îndeplinește un rol important în procesul de comunicare, oferind locutorului posibilitatea de a alege din mai multe mărci pentru exprimarea unei anumite funcții. Și, în sfârșit, este de subliniat faptul că „Pronumele reflexiv nu are referință proprie (nu trimite, singur, la un referent), ci și-o procură prin mecanisme anaforice.” (GB, 2010, p. 112). Un grad superior de precizie și de rigurozitate în ceea ce privește explicarea eterogenității pronumelui reflexiv în limba română îl găsim într-un amplu și bine documentat articol, semnat de Andra Șerbănescu (1994, p. 143-144).

Studiul de față se axează pe problema funcționării pronumelui reflexiv în dativ pe lângă verb, cu delimitarea funcțiilor, a valorilor și a nuanțelor acestuia, precum și a diverselor structuri fundamentale în care apare. Mioara Avram menționa că „Formele accentuate în dativ sunt puțin întrebuițate în limba contemporană” (Avram, 1997, p. 168), de aceea vom acorda o atenție mai mare cliticului. Scopul primordial al studiului de față nu constă doar în identificarea și descrierea structurilor în care apare pronumele reflexiv în dativ, ci, mai ales, în ilustrarea lor cu exemple, excerptate din materialul de limbă selectat pentru tema Proiectului „Structurile fundamentale ale limbii române” la care se lucrează în prezent la Sectorul de gramatică al Institutului de Filologie „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”. Pentru a economisi spațiu, ilustrarea se va face uneori doar cu sintagme, fără nominalul-subiect: *a-și construi o casă, a-și face temele* etc.

Spre deosebire de pronumele reflexiv în acuzativ, pentru care contează valoarea derivativă, intransitivă/ tranzitivă, participarea la procedeu derivării actanțiale și funcționarea ca morfem gramatical diatezial (Constantinovici, 2019, p. 3-9), pronumele reflexiv în dativ dezvoltă alte valori. El poate fi: a) argument/actant al centrului verbal, făcând parte din lista de valențe ale verbului; b) procedeu

de redare suplimentară a valorii reciproce; c) procedeu de redare suplimentară a valorii de posesiv. Valoarea posesivă se actualizează atât pe lângă verbe, cât și pe lângă substantive și adjective. Respectiv, pronumele reflexiv în dativ se folosește în mai puține construcții. După cum s-a stabilit deja în lucrările de specialitate, reflexivul în dativ apare în 3 tipuri de construcții:

1) Construcții în care reflexivul în dativ marchează identitatea referențială dintre subiect și obiectul indirect: *a-și alege o profesie, a-și crea un nume, a-și permite anumite excese, a nu-și refuza nimic* etc.

În cadrul acestor construcții, verbul exprimă o acțiune care se înfăptuiește în favoarea subiectului, iar reflexivul în dativ este folosit cu valoarea lui reflexivă propriu-zisă, **participând la poziția de subcategorizare a centrului verbal**, poziție matricială, obiectuală. Reflexivul în dativ are o funcție sintactică, regizată de verb, și anume funcția de complement indirect: cliticul *își*, *-și*: *El își este sieși primul dușman*. Se probează prin fenomenul dublării cu forma accentuată: *sieși*. Se folosește pe lângă verbe tranzitive cu tranzitivitatea consumată (fie printr-un nume în acuzativ, fie propozițional), cu sau fără alte compliniri. Marea majoritate a verbelor regizează un complement indirect exprimat prin pronume reflexiv în dativ în diferite structuri.

S + C. ind. + Pr. + C. d.¹: *a-și aminti numele cuiva, a nu-și aminti trecutul, a-și crea o clientelă, necazuri, o reputație bună, o situație; a-și imagina ceva, a-și interzice orice bucurie, orice plăcere; a-și imputa ceva, a-și însuși o descoperire, un drept, un titlu; a-și însuși cunoștințe, o limbă străină; a-și însuși un principiu, părerea cuiva, punctul de vedere al cuiva; a-și închipui lucrurile altfel decât sunt; a-și cumpăra mobilă; a-și nota ceva, a-și permite excese, luxul; a-și permite multe; a nu-și permite familiarități; a-și reproșa ceva.*

S + C. ind. + Pr. + C. d. + C. prep./ C. circ.: *a-și crea probleme din ceva, a-și crea motive de enervare din nimic; a-și păstra provizii pentru iarnă; a-și trage cearșaful peste cap, pălăria peste față, un pulover peste cap.*

S + C. ind. + Pr. + C. prep.: *a-și aminti de un profesor, de un prieten, de părinți; a-și aminti de trecut, de anii de școală, de tinerețe, de o treabă urgentă, de o întâmplare; a-și reveni din uimire, din surpriză, din leșin, din moleșeală, din stres/ starea stresantă, din amortire, din amețeală, din starea de dormitare/ somn.*

S + C. ind. + Pr. + P. c. d.: *a-și dori să plece într-o călătorie; a-și imagina că a câștigat la loterie; a-și permite să achiziționeze ceva, să folosească ceva, să bea o bere, a nu-și permite să aștepte; a-și reproșa că n-a luat o notă mai mare.*

2) Construcții în care pronumele reflexiv în dativ dobândește o semnificație suplimentară de reciproc: *a-și da referințe unul altuia, a-și mulțumi unul altuia, a-și povesti unul altuia viețile, a-și uni destinele, a-și uni soarta cu cineva, a-și zâmbi unul altuia.*

În GALR (I, 2005, p. 225) se menționează că „Majoritatea verbelor care participă la construcții cu semnificație reflexivă pot participa și la construcții în care

¹ Aici și în continuare simbolurile din schemă reprezintă următoarele funcții sintactice: S – subiect; Pr. – predicat; C. ind. – complement indirect; C. d. – complement direct; C. prep. – complement prepozițional; P. c. d. – propoziție completivă directă; C. circ. – complement circumstanțial; C. pos. – complement posesiv.

pronumele reflexiv dobândește suplimentar valoare reciprocă. (...) Semnificația reciprocă reflectă o relație simetrică între actanții implicați în acțiunea sau starea exprimată de verb: *Dan și Ion își dau bună ziua. Ana și Corina și-au corectat lucrările una alteia. Ele/ Fetele și-au corectat lucrările una alteia*". În aceste construcții biactanțiale, acțiunea se înfăptuiește în favoarea/ defavoarea actanților implicați de verb, aceștia având rol dublu. Ceea ce înseamnă că fiecare indică faptul că acțiunea verbului se extinde concomitent sau alternativ asupra celui alt participant, adică îmbină ipostazele de subiect și obiect ale unor acțiuni diferite ca orientare. Condiția impusă sintactic este ca subiectul (exprimat fie prin substantiv, fie prin pronume personal) să fie multiplu sau la plural. *Ion și Maria (Prietenii/ Ei) își spun păsul (unul altuia)*. Așadar, „Indiferent de forma de caz, cliticul reflexiv reciproc are statut pronominal de dublu substituit, înlocuind simultan două nominale din structura primară. (...) Cliticul pronominal ocupă, în funcție de caz (acuzativ sau dativ), poziția de complement direct sau indirect. Ca orice complement, participă la fenomenul dublării, grupurile pronominale (*unul pe altul/ celălalt; unul altuia/ celui alt*) apărând cu rol emfatic și dezambiguizator în construcțiile cu dublare.” (GALR, II, 2005, p. 162-163).

S + C. ind. + Pr. + C. d.: *Ana și Maria își trimit bilețele la cursuri. Ana și Maria își împrumută bani. Soții își reproșează trădarea. Prietenii își strâng mâinile.*

S + Pr. + C. ind.: *Prietenii își zâmbesc. Ei își sunt dragi unul altuia. Nu-si vorbesc unul altuia.*

În structurile simetrice cu subiect multiplu este permisă schimbarea ordinii actanților: *Ana îi împrumută bani Mariei. vs Maria îi împrumută bani Anei.*

3. Construcții în care pronumele reflexiv în dativ dobândește o semnificație suplimentară de posesiv: *a-și apăra interesul; a-și achita taxele; a-și antrena mintea; a-și deschide o prăvălie, a-și controla comportarea, a-și exprima părerea, a-și povesti pățania.*

În aceste construcții funcționează doar forma neaccentuată a pronumelui reflexiv în dativ: **își/ -și**, care are o dublă subordonare – față de verb și față de un substantiv determinant din structura respectivă. (Felecan, 2010, p. 161) Conform GALR, acesta **nu ocupă o poziție de subcategorizare a verbului**, el fiind „atras din afara grupului, provenind dintr-un GN-complement direct subordonat verbului centru (*interesul său*)” (II, 2005, p. 147). Cu alte cuvinte, semnificația posesivă nu este regizată de verb, ci de un nume coreferențial cu subiectul. Izabela Celmare, într-un studiu foarte argumentat despre cliticele românești, menționează în legătură cu acest fapt următoarele: „Cliticele (...) purtătoare ale unei valori suplimentare (+ poss) au un statut diferit de corespondentele lor obiectuale; deși argumente, sunt inserate în ArgPoss și realizează un lanț de coindexare trinar, al cărui centru este un Nominal.” (Celmare, 2003). Suntem de acord cu această părere, cu condiția ca statutul argumental al cliticului posesiv în dativ să rămână discutabil.

Semnificația suplimentară posesivă poate fi probată prin „posibilitatea reluării cliticului în dativ printr-o formă de genitiv sau de adjectiv posesiv”. (Pană-Dindelegan, 1992, p. 76): *A-și exprima dezamăgirea (sa). A-și controla furia (sa). Fiecare își pregătește tema (lui)*. Posesivul și genitivul de cele mai multe ori rămân neexprimate: *Copilul își ia cărțile și pleacă la școală.* În GALR (I, 2005, p. 224), se

menționează că reflexivul posesiv este o anaforă sintactică ce „marchează identitatea referențială dintre subiect și „atributul” semantic al complementului direct (rar, al complementului prepozițional), îndeplinind funcția sintactică de complement posesiv”. Este de menționat că până la apariția GALR au existat fluctuații cu privire la funcția sintactică a cliticului reflexiv în dativ în contextele discutate: de atribut pronominal sau de complement indirect (a se vedea: Asan, 1957, p. 131-139; Felecan, 2010, p. 158-164). După apariția GALR, s-a stabilit că funcția sintactică a pronumelui reflexiv în dativ după verb este de complement posesiv, fapt considerat avantajos de unii specialiști (Felecan, 2010, p. 161).

Pronumele reflexiv în dativ cu valoare posesivă apare într-o structură triactanțială, cu un verb și un nominal care constituie o anumită complinire a verbului:

S + Pr. + C. pos. + C. d.: *a-și bea și mințile, banii, salariul; a-și controla reacțiile, ținuta; a-și exprima părerea, acordul, îndoiala, compasiunea, regretul, gratitudinea, sentimentele, recunoștința, compătimirea, simpatia, satisfacția, surprinderea, dorința, rugămintea, voința; a-și găsi chemarea, vocația; a-și gusta cafeaua; a-și îndeplini o obligație, o speranță, un vis, scopul, norma de lucru, angajamentele; a-și înfrânge teama, furia, o pornire, instinctele, sentimentele; a-și împlini obligațiile, sarcinile, promisiunile, datoria, cuvântul, visul; a-și lăuda admiratorii; a-și neglija responsabilitățile, serviciul; a-și pierde sănătatea, cumpătul, memoria, controlul, eficacitatea, prospețimea, forța, cunoștința, credința, valoarea; a-și prezenta demisia, scuzele; a-și păstra calmul, cumpătul, seriozitatea, firea, îndemânarea, stăpânirea de sine; a-și reface viața, reputația, forțele, sănătatea, puterile; a-și retrage cuvintele, o pretenție, o declarație, paza; a-și risipi viața, tinerețea, bănuielile, îndoielile, frica; a-și ruina sănătatea; a-și schimba numele, adresa, domiciliul, slujba; a-și scoate mănușile, cizmele, pălăria; a-și stăpâni mânia, supărarea, lacrimile, o pornire, emoțiile; a-și suci glezna; a-și toca averea; a-și toci nervii, palmele; a-și trăda tovarășii, patria, țara; a-și ține respirația, cuvântul, promisiunea; a-și umple buzunarele; a-și vizita pacienții.*

S + Pr. + C. pos. + C. d. + C. prep./ C. circ.: *a-și găsi refugiul în băutură, în droguri; a-și găsi consolare în ceva; a-și încărca memoria cu prea multe amănunte; a-și lua copilul în brațe, a nu-și lua ochii de la cineva sau ceva; a-și manifesta disprețul față de cineva; a-și obosi ochii cu cititul, cu lucrul de mână; a-și plasa banii într-o afacere; a-și petrece vacanța în Miami; a-și păstra receptivitatea la ceva; a-și pune pe spate un șal; a-și scoate din deget un spin; a-și spăla rufele murdare în public; a-și sprijini afirmațiile pe dovezi serioase; a-și strivi degetul în ușă; a-și toca banii, averea cu chefurile; a-și șterge lacrimile cu batista; a-și șterge mâinile cu un șervet; a-și ține părerile pentru sine; a-și ține capul în mâini.*

S + Pr. + C. pos. + C. ind.: *a nu-și crede ochilor și urechilor; a-și pune capăt suferinței/ zilelor/ vieții.*

S + Pr. + C. pos. + C. prep.: *a-și căuta de casă, de copii, de ale sale; a-și plânge de milă; a-și purta de grijă; a-și vedea de sănătate; a-și vedea de treburi.*

Pronumele reflexiv în dativ cu semnificație posesivă se angajează la nivel sintagmatic într-o relație cu un nominal ce exprimă:

Posesie inalienabilă (o parte a corpului, o însușire morală, intelectuală, o stare afectivă): *a-și acoperi fața cu mâinile; a-și antrena mintea, mușchii, urechea; a-și ascunde adevăratele convingeri, emoțiile; a-și cere drepturile; a nu-și putea ascunde fericirea, euforia; a-și destăinui cuiva sufletul, inima, intențiile, necazurile, emoțiile, ura, dragostea; a-și controla furia; a-și manifesta supărarea, sentimentele, entuziasmul, atașamentul, surpriza, indignarea, simpatia pentru cineva sau ceva; a-și mânca sănătatea; a-și mușca limba, buzele, degetele, mâinile; a-și obosi capul, inima; a-și odihni mintea, picioarele, creierul; a-și opri lacrimile; a-și organiza viața; a-și pierde vocea, silueta, mândria; a-și pieptăna părul, barba; a-și recunoaște greșelile, păcatele, vina; a-și reprima sentimentele, ura, dragostea, a-și retrăi viața, trecutul; a-și reține lacrimile, plânsul, sentimentele; a-și rezema coatele de masă; a-și roade unghiile; a-și satisface gustul, o plăcere; a-și sprijini capul în mâini; a-și stăpâni sentimentele, o patimă, nemulțumirea, durerea, entuziasmul, energia, exuberanța, plânsul, bucuria, furia, dezamăgirea, nervii, înflăcărarea, ardoarea, indignarea, râsul; a-și suci mâna, piciorul, gâtul, degetele; a-și șterge ochii de lacrimi; a-și șterge fața, sudoarea, transpirația; a-și toci simțurile; a-și ține gura; a-și umfla nările, pieptul; a-și umple burta.*

Posesie alienabilă (un lucru, o ființă sau atribuții și obligații): *a-și aborda șeful; a-și achita taxele; a-și actualiza imaginea de profil; a-și agăța haina în cuier; a-și aranja lucrurile în dulap; a-și bea și cămașa; a-și găsi perechea, o ocupație în timpul liber; a nu-și găsi mânușile; a-și îndeplini atribuțiile; a-și înfrânge inamicul; a-și jertfi fiica; a-și lăsa valiza la gară, în biroul de bagaje; a-și mânca averea, a-și neglija obligațiile, copiii; a-și ocupa locul, scaunul; a-și odihni calul, trupele; a-și părăsi iubitul, iubita; a-și pierde rangul social, locul, postul, prestigiul, puterile, bunul nume, mandatul, slujba; a-și pune paltonul, pălăria, un șal pe umeri; a-și păstra valabilitatea, avantajul; a-și petrece vara în chefuri, concediul cu familia; a-și respecta clienții; a-și retrace candidatura, oferta, propunerea; a-și reclama drepturile; a-și schimba proprietarul, locuința, locul de muncă, adresa, religia, atitudinea, concepțiile; a-și stăpâni câinii, caii; a-și turna complicii; a-și trăda prietenii; a-și ține cuvântul, o făgăduială, angajamentele; a-și umple buzunarele, pungă; a-și vinde complicii, prietenii.*

Concluzii. Cu toate că pronumele reflexiv în dativ are o sferă de funcționare limitată în comparație cu pronumele reflexiv în acuzativ, acesta este totuși destul de răspândit în limbă. După cum arată exemplele din corpusul care stă la baza acestui studiu, cliticul pronominal reflexiv în dativ se folosește în 10 structuri distincte, îndeplinind funcția sintactică de complement indirect și complement posesiv. În primele două construcții, dativul reflexiv este antrenat în relația de actanță a verbului. Având un rol actanțial regizat de verb, reflexivul în dativ ocupă, la nivel sintactic, o poziție de subcategorizare a verbului (cea de complement indirect). În cea de a treia construcție, semnificația posesivă nu este regizată de verb. Cliticul reflexiv în dativ din aceste structuri are o dublă subordonare – față de verb și față de un nominal din structura respectivă, adică acesta nu ocupă o poziție de subcategorizare a verbului, el provenind dintr-un grup nominal subordonat verbului centru și care are funcția sintactică de complement direct. Reflexivul în dativ dobândește o semnificație de posesiv

de la acest nominal și îndeplinește funcția de complement posesiv, funcție fără rol tematic. Însușirea acestui fapt facilitează delimitarea sensurilor cuvintelor polisemantice. De exemplu, deosebirea dintre *a-și impune o regulă de conduită* și *a-și impune ideile, autoritatea, voința, pretențiile* devine clară, dacă se ține cont de cele menționate supra.

Referințe bibliografice:

ASAN, Finuța. Atributul pronominal în dativ. În: *Studii de gramatică*. Vol. II. București: Editura Academiei Române, 1957, p.131-139.

AVRAM, Mioara. *Gramatica pentru toți*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București: Humanitas, 1997.

BĂRBUȚĂ, Ion, CONSTANTINOVICI, Elena. *Gramatica limbii române*. Chișinău: Pro Libra, 2019.

CELMARE, Izabela. Cliticele pronominale românești în perspectivă minimalistă. În: *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*. Actele colocviului Catedrei de Limba Română, 27-28 noiembrie 2002, II, Secțiunea Morfosintaxă. București: Editura Universității din București, 2003. Și: <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/V3901/pdf>

CONSTANTINOVICI, Elena. Despre câteva delimitări tranșante în utilizarea verbelor pronominale în limba română. În: *Buletin de lingvistică*, 2018-2019, nr. 19-20, p. 3-9.

GB = *Gramatica de bază a limbii române*. Coordonator, Gabriela Pană-Dindelegan. București: Univers Enciclopedic Gold, 2010.

GALR, I = *Gramatica limbii române*. Vol. I, *Cuvântul*. București: Editura Academiei Române, 2005.

GALR, II = *Gramatica limbii române*. Vol. II, *Enunțul*. București: Editura Academiei Române, 2005.

FELECAN, Nicolae. Complementul posesiv. În: *Limba română*, 2010, nr. 3-4, p. 158-164. <http://limbaromana.md/?go=numar&n=19>

PANĂ-DINDELEGAN, Gabriela. *Teorie și analiză gramaticală*. București: Editura Coresi SRL, 1992.

ȘERBĂNESCU, Andra. Pentru un dicționar sintactic al verbelor românești. În: *Studii și cercetări lingvistice*, 1994, nr. 3-4, p. 133-150.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P. Hasdeu” al MECC.